

ЗМІСТ

Російська імперія. Панове спортсмени	5
Радянський Союз. Між серпом і молотом	29
Верхній Шльонськ. Антигерой мимоволі	61
Угорщина. Танки на милі	79
Литва. Збірна, якої не було	92
Нагірний Карабах. Бомбардири	112
Росія. Автомати для відмивання репутації	126
Абхазія. Невизнані голи	152
Бібліографія	169

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ. ПАНОВЕ СПОРТСМЕНИ

П'ятнадцять копійок за місце поблизу поручнів, десять рублів — за місце в ложі. Дорого, але велодром у Санкт-Петербурзі сьогодні тріщить по швах, а ще й за парканом стоять, не відженеш.

Надворі вересень 1893 року. Багатші повернулися з дач і курортів і шукають розваг у місті. Після того як вони залишать стадіон, хтось із них піде на відкриття театрального сезону, хтось — на виступ трупи чорношкірих танцюристів, яка саме завітала до міста з гастролями. Але поки що петербуржці сидять на стадіоні, триває *belle époque*¹, час минає для них спокійно, і здається, що так буде завжди. Росія є дещо відсталою, проте величезною імперією — тягнеться від Сувалок аж до кордону з Японією або Афганістаном, а ще донедавна одночасно до її складу входили місто Кельце та півострів Аляска. Ніщо навіть не натякає на те, що невдовзі ця велетенська держава розсиплеться, немовби картковий будиночок.

Але звідки стадіонній юрбі знати майбутнє? Стадіонна юрба шаліє в захваті, бо чого тут лишень сьогодні не буде: перетягування канату, змагання з бігу, стрибки з жердиною. Кульмінаційним пунктом програми мають стати перегони, в яких відомий на весь світ французький велосипедист Шарль Террон потягається у швидкості із трійкою коней. Росіяни останнім часом просто закохалися у велосипеди. Якихось десять років тому на всю імперію налічувалося із десятків роверів, а тепер лише в самій столиці їх буде з десять тисяч, навіть граф Лев Толстой не може відмовити собі в задоволенні проїхатися вранці. Велосипедні перегони — це перший масовий

¹ У перекладі з французької — «прекрасна епоха», умовне позначення періоду європейської історії між 1890 і 1914 роками.

спортивний захід в історії країни. Ті, хто зібрався сьогодні на стадіоні, мають усі підстави стверджувати, що найпопулярнішим видом спорту в Росії стане спорт велосипедний.

Настав час починати. Велосипедист Шарль нарешті виходить на трек, він у елегантному костюмі, махає глядачам. Каже, що після змагань вирушить на велосипеді до Парижа. Зриває шквал оплесків. Поруч із Терроном трясє дзвіночками трійка запряжених коней. Але що таке — Шарль злякався негоди і невдовзі зникає з треку. Публіка розчарована. Француза замінює росіянин, якийсь там Похильський. Він сідає на велосипед і навіть обганяє коней на дві хвилини, але росіянин Похильський — це не француз Террон, люди на стадіон прийшли не за тим; можливо, ті чорношкірі танцюристи будуть цікавіші.

Що ж, біда. Як компенсація присутні стануть свідками однієї із найважливіших подій в історії російського спорту — вони побачать перший вітчизняний футбольний матч. Газета «Петербурзький листок» напише: «По завершенні п'ятого пункту програми було оголошено перерву, під час якої аудиторію розважали панове спортсмени, які грали у ножний м'яч (*football*). До гри зголосилися двадцяттеро осіб. Суть цієї гри полягає в тому, що одна група гравців намагається провести м'яча — б'ючи його ногами, головою, чим завгодно, тільки не руками — до воріт команди супротивників. Все поле було в багні. Панове спортсмени в білих костюмах ганяли по цьому брудові, постійно падаючи в нього, так що невдовзі всі вони стали схожі на сажотрусів. Глядачі ледве животи зо сміху не надірвали. Матч закінчився перемогою однієї із команд».

Сам матч нагадує цирк, а преса не повідомляє імен перших футболістів та замовчує результат зустрічі — як і не називає прізвищ клоунів та глядачів, яких під час гри заляпано водою. Тому що, можливо, гра у м'яч того осіннього пополудня і тішить очі юрби, але де ж то таке бачено: борюкатися у багнюці, у коротких штанцях, із голими литками?

Насправді ж футбол не з'явився б ані в Росії, ані будь-де в іншому місці, якби в перші десятиліття XIX століття учні елітних англійських шкіл не воювали зі своїми вчителями. Тогочасні англійські спудеї походили з аристократії та буржуазії, часто були заможніши-

ми за своїх вчителів, і тому часто викладачами гребували і поводитися геть незносно. Також вони бунтували — проти консервативних методів навчання, фізичних покарань, бунтували заради самого бунту. І залюбки вдавалися до насильства. Наприклад, учні лондонської школи Герроу настільки відточили свою майстерність убивства співочих птахів, що з'явилося навіть окреме слово для опису цього процесу — «toozling». Також подекуди, буцім на «пагорбі Герроу не вижити жодному псові» і що «конячки часто залишаються без очей, тягнучи візки зі своїми власниками зі школи». Іноді замість тварин вони обкидали камінням місцевих мешканців. Девід Голдблат у книжці «М'яч круглий. Світова історія футболу»¹ описує стан, який тоді панував у англійських школах: «Аби придушити учнівське повстання 1797 року, до [школи] Регбі було викликано армію, а 1818 року до Вінчестеру прибули загони правоохоронців із наготованими до бою багнетами. То був їхній шостий візит до цієї школи протягом останніх п'ятдесяти років».

Із тими малими шибениками мучиться і Томас Арнольд, директор однієї з найкращих англійських шкіл — Регбі. У нього ніжне обличчя та добрий погляд, він уміє подобатися. Пан Арнольд наважується на експеримент: відмовитися від консервативного виховання, що спирається на дисципліну та різки, і запровадити в цьому місці передові методи освіти.

У тому, аби повернути контроль над озброєними молодиками, новатору має допомогти, у тому числі, і м'яч — на думку директора, заняття спортом здатні повернути повагу до вчителів, а також допоможуть молоді виплеснути юнацьку агресію (і боротися з іншими розладами, наприклад нарцисизмом). Перенесення суперництва на спортивний майданчик повинно перетворити хлопців із хуліганів на героїв. Регбі стає місцем зародження, а студенти — нульовими постраждалими від епідемії, яка невдовзі почне захоплювати увесь світ.

Минають роки; здається, ніби план Арнольда вдався, тому що його ідею підхоплюють і в інших установах: учні задоволені, їм подобається грати в м'яча, а вчителі воліють, аби учні ліпше грали, ніж вибивали очі коням та брали штурмом гуртожитки. Отже,

¹ Докладніше див. розділ «Бібліографія».